

Божица Ж. СЛАВКОВИЋ МИРИЋ*

Институт за новију историју Србије, Београд

НОВИНЕ, ШТАМПА И МЕДИЈСКА КУЛТУРА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА*

Айџиракџи: Штампа која је излазила на Косову и Метохији зависила је од просвећености и писмености становништва. С обзиром на то да је био велики број неписмених и да ђаци нису похађали школе у довољном броју, јасно је да је развој штампе био на ниском нивоу. У раду ћу се бавити прегледом новина и часописа који су излазили на Косову и Метохији као и њиховим уредницима. Штампа је утицала на упознавање обичног човека са дешавањима у земљи и свету, па су тако уредници новина били свестрани људи, књижевно, правно и политички образовани. Листови су излазили у Косовској Митровици, Приштини и Пећи, а часописи само у Косовској Митровици. *Косовске новине* биле су најпознатије гласило између два светска рата. Часопис *Српско Косово* био је први национални и књижевни часопис између два светска рата на Косову и Метохији. Након избијања рата, већина међуратних часописа престала је да излази.

Кључне речи: Косово и Метохија, култура, медији, новине, штампа.

Простор Косова и Метохије у периоду између два светска рата улазио је у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца као део покрајине Јужне Србије, затим у оквир Врањске, Косовске, Рашке и Зетске области (*Административно-територијалне промене* 1955: 45–48; *Службене новине Краљевине СХС*, 28.04.1922: 1–2), а затим од 1929. у састав Краљевине Југославије као део Вардарске, Моравске и Зетске бановине (*Збирка Службеног гласника* 1929: 4–5; *Полиџика*, 04.10.1929: 3; *Полиџика*, 03.09.1931: 3; Бабовић-Распоповић 2002: 66). Овај простор је између два рата одликовала спора модернизација и патријархални начин живота па су привредне, културне и здравствене прилике биле на ниском ступњу развоја.

* Виши научни сарадник, bozica.slavkovic@gmail.com

** Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

Просвета је била у заостатку у односу на напоре које су југословенске власти предузимале да би напредовала. Тешко се превазила вишедеценијска заосталост. „Колевка словенске писмености и образованости” каква је ова област била у средњем веку, у међуратном периоду је била на зачељу.¹ На територији Косовске области 1929. није било универзитета, виших школа, научних установа, библиотека, музеја, опсерваторија, научних комисија и друштава. Од просветних установа постојале су три пуне гимназије и две ниже, Богословија у Призрену и основне школе.² Краљевина није успела да наметне државну идеју и национално васпитање путем националне школе, новог просветног законодавства, државних уџбеника и народног просвећивања. Школске зграде биле су у лошем стању и недовољне, а школски намештај и учила неадекватни. Недостајао је квалификован наставни кадар, јер су из других крајева државе ретко долазили на службу овде. Деца су често изостајала из школе због незнања родитеља, удаљености, болести или због обављања пољопривредних послова (Исић 2005: 18-57; Пејић 1999: 585-587; Славковић Мирић 2018: 369-378). Слична ситуација била је и у средњим школама. Средње школство није успевало да образује већи број стручних радника за развој привреде и да повећа прилив кандидата на више и високе школе (Базић 2009: 163-175; Вукадиновић, Богавац 2001: 90-95; Славковић Мирић 2018: 381-382). Међутим, и поред свих недостатака, постигнут је резултат који није био занемарљив. Донет је Закон о народним школама, растао је број учитеља и ученика, што је био сигуран показатељ напретка у школству (Славковић Мирић 2018: 452).

Неписменост је била један од основних проблема целе државе, а нарочито југа где је према попису из 1931. била већа од 80%, а код жена скоро 100% (Бонџић 2009: 24; *Основни статистички подаци о развоју и стању школства у Федеративној Народној Републици Југославији: документација уз Декларацију о систему образовања и васпитања у ФНРЈ 1957: 7; Југославија 1918-1988: статистички годишњак: 23-275; Пејић 1999: 585-587*). Држава је покушавала да неписменост смањи течајевима за неписмене, отворане су књижнице, читаонице и Народни универзитети, али је напредак био веома спор (Славковић Мирић 2018: 385). Људи са села после 4 месеца похађања курса нису умели да напишу име, што је значило да главни циљ описмењавања, коришћење књиге није био постигнут (Димић 1997: 113). *Правда* је истицала да је „срамота да јужна Србија у погледу писмености постојбина наше старе просвећености и даље стоји у реду најзаосталијих делова наше земље” (*Правда*, 09.03.1940: 3). Књижнице и читаонице биле су у првом реду на плану просвећивања, зато што је било веома битно да деца након завршене школе не изгубе везу са школом и учитељем (Славковић Мирић 2018: 386). Међутим, ако би се направила паралела између њих и народних школа видело се да је постојала несразмера (око 70 школа на

1 Архив Југославије (АЈ), Фонд 66, Министарство просвете Краљевине Југославије, фасцикла 1256, Извештај просветног одељења Вардарске бановине, бр. 1504, 24. јануар 1930.

2 АЈ, Фонд 38, Централни Пресбиро Председништва Предстарског савета Краљевине Југославије, фасцикла 64, Новин. референт Косовске жупаније Централном прес бироу бр. 169, август 1929.

једну књижницу) (Славковић Мирић 2018: 387). Поред тога, оне нису биле довољно снадбевене књигама, а и требало је водити рачуна о избору књига јер је садржај требало да буде схватљив и приступачан народу.³ Такође, било их је тешко одржавати јер су сељаци нерадо давали новац за набавку књига и листова (Славковић Мирић 2018: 386). Учитељи су покретали акције за набавку књига поклонима и учешћем родитеља и добротвора (Вукадиновић-Богавац 2001: 76). У Приштини је било 11 народних књижница и читаоница са малим бројем књига.⁴ Најбогатија књижница био је Народни дом, у коме су с времена на време била приређивана јавна предавања за народ (Славковић Мирић 2018: 386). Културни дом рударских радника у Трепчи имао је најснадбевенију библиотеку у међуратном периоду (Вукадиновић-Богавац: 108). Посебан проблем државне просветне политике било је школовање албанске националне мањине на државном језику као и школовање женске деце. Албанска деца су се већином школовала у сибијан мектебама и медресама које су, заправо, биле верске школе (Славковић Мирић 2018: 388-392; Димић 1997а: 125; *Косовска Мишировица и околина* 1979: 169-170).

Све наведено, утицало је да културне прилике становништва на Косову и Метохији не буду довољно развијене. Књиге, новине и штампа нису продирале у довољној мери до становништва које није имало развијену културу читања. У раду се бавим прегледом штампаних гласила на Косову и Метохији у периоду између два рата и културним радницима који су обележили ову грану културе. За истраживање користила сам новине и часописе тог периода које и помињем у раду као и стручну литературу везану за тему.

ПОЛИТИЧКИ И ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР

Након Балканских ратова чланице Балканског савеза добиле су Лондонским уговором, све територије западно од линије Енос-Мидија без Албаније, а новоослобођене области припале су Србији. У септембру 1913. „нови крајеви” су присаједињени Србији прогласом краља Петра, и одлучено је да ће се у њима управљати краљевим уредбама и решењима владе. Влада је сматрала да становништво нових крајева није било спремно да прихвати сва права и обавезе Устава па их је требало припремити, а изузетан режим би требало да траје шест година пошто је то био неки оптималан период за прилагођавање грађана за живот у Србији. Тада није било слободе штампе (као ни самоуправних тела, бирачког права, слободе, говора, окупљања, удруживања) (Јагодић 2010: 31, 33, 45–58, 63–110, 112). За време Првог светског рата, Косово и Метохија били су под окупационом управом Аустроугарске и Бугарске, уз унутрашње немире због сукоба са Албанцима (Аврамовски 1992: 40; Батаковић 2006: 201-237; Богдановић 2006: 218; Митровић 1991:

3 АЈ, 66-1632-1733, Годишњи извештај о стању државних народних школа у школском срезу Косовско-митровачком за школску 1937/38.

4 АЈ, 66-1819-1841, Полугодишњи извештај за школску 1930/31. о раду на просветном пољу у Подгорском срезу, 15. март 1931.

79–104). Након завршетка рата, 1919. Сенжерменским уговором, од 10. септембра 1919, Краљевина СХС је допринела бољем положају националних мањина у својој држави, тиме што су била предвиђена широка права заштите и није било разлике између припадника различитих мањина. Између осталог важно је истаћи да у употреби језика није било ограничења у погледу штампе и свих врста штампаних издања (Јовичић 1991: 139-144).

У периоду између два светска рата дошло је до политичких промена у југословенској држави. Онда када је успостављен лични режим краља Александра Карађорђевића само у тој 1929. години, било је донето око 200 закона. Донет је између осталих закона и Закон о штампи (Димић 2001: 137). До нових законодавних промена, дошло је након Петомајских избора 1935. За председника Министарског савета изабран је Милан Стојадиновић (Димић 2001: 158; Симић 2007). Нова влада је прокламовала државно и народно јединство, али је истицала и начела локалних и ширих самоуправа, изборни закон („за опште, једнако, непосредно и тајно бирачко право”), закон о штампи, зборовима и удружењима, као и да ће обратити пажњу на социјална, духовна и привредна питања, што је показивала и њена девиза „са народом и за народ” (Петрановић, Зечевић 1987: 347).

УЛОГА ОМЛАДИНЕ И ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ У КУЛТУРНОМ РАЗВОЈУ

Период после Првог светског рата обележио је ентузијазам омладине и других друштвених слојева, чиме се указује да су и млади људи желели да учествују у јавном животу земље. Стога се појављују омладински часописи у целој југословенској држави, између осталог и на Косову и Метохији (као што је био часопис *Српско Косово*). Крајем тридесетих и почетком четрдесетих година 20. века политичке и друштвене околности утичу и на културну делатност. Омладински часописи желели су изградњу јединственог југословенског духа и превазилажење свих националних, верских и културних разлика. Самим тим сва дешавања у свету утицала су и на омладинску међуратну периодику. Од увођења шестојануарске диктатуре до почетка припрема за Други светски рат покренути су на Косову и Метохији часописи *Глас са Звечана*, *Божур са Косова*, *Освић* (Тасић 2016: 135-147).

Културни радници са Косова и Метохије били су угледни људи свога краја, значајни по својој улози коју су имали у просвећивању људи и њиховом културном уздизању. Штампа је утицала на упознавање обичног човека са дешавањима у земљи и свету, па су тако уредници новина били свестрани људи, књижевно, правно и политички образовани (Драгослав Милојевић⁵,

5 Драгослав Милојевић (Ниш, 1895-Ниш, 1973), правник, судија, адвокат, оснивач и уредник првих митровачких новина. Потicao је из службеничке породице, од оца Велисава и мајке Милеве. Велику матуру положио је школске 1914/1915. године и после тога радио је као привремени учитељ у селу Крушево код Прилепа. У војску је ступио када је избио Први светски рат као ђак-учитељ. По преласку преко Албаније у Грчку са групом ђака

Станојло Димитријевић⁶ и Павлимир Глиговић⁷). Станојло Димитријевић, познати приповедач из Свилајнца, сарадник многих листова (*Дневної листи*,

и студената пребачен је у Француску на школовање. Студирао је правне науке. По повратку у земљу прво је био судија у Нишу, после годину дана прешао је у Београд, одакле је 1923 отишао у Приштину и тамо је отворио адвокатску канцеларију. Почетком 1925. преселио се у Косовску Митровицу, где је наставио са адвокатуром и ступио у политички живот. У два наврата био је на кандидатској листи опозиције у Вучитрнском срезу. Новембра 1933. покренуо је лист *Глас са Звечана*, био је његов власник и уредник. Многи митровачки интелектуалци и литерате били су сарадници овог првог независног листа у граду. Налазио се међу члановима и добротворима патриотских и хуманих друштава и организација. Крајем 1939. прешао је у Скопље, одатле у Београд, у коме га је затекла окупација земље 1941. године. Неколико месеци био је у гестаповском затвору, а после пуштања отишао је у Деспотовачки срез где је у селу Витанац дочекао ослобођење. Био је хапшен и осуђиван 1944 и 1946, као непријатељски елемент. Конфисковали су му и део имовине. Радио је као обичан писар у администрацији рудника Морава у Деспотовцу до 1967. када је био пензионисан. Као пензионер живео је у свом родном граду и преминуо 1973 (Вукадиновић, Богавац 2001: 311-312; Богавац, Ђетковић 2018: 638).

- 6 Станојло Димитријевић (Црквенац код Свилајнца, 26/27. јул 1876 - Свилајнац, 3. децембар 1945), публициста, књижевник, добротвор. Син је Роксанде и Стојана Радовановића, који је погинуо у српско-турском рату. Презиме је добио по свом почиму Петру Димитријевићу. Основну школу и нижу гимназију завршио је у Свилајнцу. Гимназијско школовање у Београду прекинуо је услед немаштине, а потом завршио Поштанско-телеграфску школу. Као државни службеник често је премештан. Почетак Првог светског рата затекао га је у Косовској Митровици. Учествовао је у повлачењу преко Албаније и пробоју Солунског фронта. Прва приповетка штампана му је 1895. у сомборском дечијем листу *Голуб* у којем је објавио највећи број прозних радова. Приповетке и прилоге објављивао је и у листовима *Српско цвеће* (Праг), *Дневни лист*, *Огјек*, *Самоуправа*, *Мали журнал*, *Балкан*, *Кривични ласник*, *Београдске новостии*, *Народни лист*. Покретач је и главни уредник листова *Одисеј*, *лист за заштити интјереса јошишанско-јтелеграфске стјруке и целокујној њеној особља* (1906) и *Наш јокреј*, *независни лист за јошишанско-јтелеграфску и јтелефонску устјанову* (1909). Уређивао је *Недељну јошишу* (1906) и био је технички уредник скопског *Привредној ласника* (1922). Објавио је две збирке приповедака из сеоског живота. Уређивао је и био власник ванстраначког, патриотског, популарно-књижевног двонедељника *Српско Косово* (1920-1934). Био је оснивач, добротвор и челник више народних читаоница, школа, разних друштава, фондова, банака и задруга. Помагао је обнављање и градњу цркава. Посебно је заслужан као оснивач стотинак стрељачких дружина у Ресави, Млави, Крајини, Подрињу и Косовској Митровици. Основао је 1921. Прву штампарију у Косовској Митровици која је због финасијских потешкоћа кратко радила. Одликован је орденом Белог орла V степена, Медаљом за ревносну службу, Албанском споменицом и Споменицом за ратове од 1914. до 1918. (Богавац-Ђетковић 2018: 271-272; Вукадиновић-Богавац 2001: 258-260).
- 7 Павлимир Глиговић (Кленак код Никшића, 10. јул 1912 – Парцани код Београда, 1944), новинар и публициста, културни радник и књижевник. Отац му је био Тодор, мајка Савета рођена Даковић. Основно образовање стекао је у Кленку, гимназију учио у Требињу и Сарајеву, а матурирао у Тузли. Током гимназијских дана био је активан члан ђачких дружина и омладинских литерарних клубова и секција. Због напредних иступања често је кажњаван и једном избачен из школе. После матуре кратко је радио у Железари у Варешу као правни помоћник у канцеларијским пословима. Књижевност је студирао у Загребу и Београду. Приликом боравка у Прагу 1932. завршио је Високу школу цвећарства. Од 1932. живео је у Косовској Митровици где се бавио књижевним и уредничким радом. Исте године оженио се Маријом Пешић, наставницом Женске занатске школе. У Митровици је био службеник код адвоката Драгослава Милојевића, а потом чиновник у Пореској управи при Бановинској болници. Радио је на оснивање културно-уметничких друштава, секција и клубова. Водио је певачке и позоришне дружине и организовао разне колоније у околини Косовске Митровице, Звечану и Старом Тргу.

Одјека, Самоуправе, Малој журнала, Балкана), у Косовској Митровици је наставио своју културну делатност. Основао је Звечански савез стрељачког друштва, Фонд за подизање споменика обешеним Србима Звечанског округа, Јужну српску банку, Удружење трговачко-занатске омладине, основао је и прву српску штампарију "Српско Косово", а под истим именом покренуо је и уређивао часопис. У Косовску Митровицу је, поред Димитријевића, дошао и Павлимир Глиговић који је уређивао *Божур са Косова, Јужну њирибуну и Освић* и штампао неколико књига (Филић 1996: 16). Поред уредника, значајно је поменути и поједине књижевнике који су бележили савремене процесе, па су оставили значајне трагове за касније генерације (Атанасије Урошевић⁸), али су учествовали и у политичком животу (Глигорије Божовић⁹, Бранислав Нушић¹⁰ и Петар Костић¹¹).

Са одабраним програмима гостовао је у Пећи, Приштини, Новом Пазару, Урошевцу и другим местима. Учествовао је у штрајку рудара Трепче 1938. У Београд је прешао 1939. и радио је у уредништву *Правде*. Боравио је у Француској на усавршавању језика. По повратку у Београд основао је школу за производњу вештачког цвећа. Током окупације живео је у илегалу и учествовао у разним акцијама. Када је 1943. запретила опасност да га ухапсе, отишао је на слободну територију и био постављен за командира чете у Космајској бригади. Погинуо је приликом ослобођења Београда. Сахрањен је на Гробљу ослободилаца. Уређивао је, покретао и финансирао разне часописе. У Косовској Митровици је био главни и одговорни уредник листова *Јужна њирибуна* и *Освић* који су излазили 1935–1937. Покренуо је и 1938. књижевни часопис *Божур са Косова*. Објавио је и дужу приповетку *Дејан*. Оставио је недовршен *Роман Грозне љубави* и у фрагментима приче: *Кућа њори, Зајоркина срећа, Из земљаних домова, Баба Госјавине крушке* и др. Из фонда Иве Андрића додељује се награда за књижевно-новинарско дело под називом Иво Андрић-Павлимир Глиговић (Богавац-Ћетковић 2018: 228-229; Вукадиновић-Богавац 2001: 271-273).

- 8 Аутор бројних студија о Косову и Метохији био је Атанасије Урошевић рођен 1898. у Њиану. Он је био научник, просветни радник и нарочито се бавио својим родним крајем у географско-етнографском смислу. Његова докторска теза била је Горња Морава и Изморник из 1931. штампана у Београду (Урошевић 2009: I –XVII).
- 9 Глигорије Божовић (1880–1945) био је један од најпознатијих националних и друштвених посланика у јужним крајевима Србије. Био је књижевник, професор Призренске богословије, имао је руководећу улогу у политичким и националним пословима у Јужној Србији. Био је председник призренске општине и скупштински посланик. Бавио се објављивањем путописно-репортажне литературе везане за Косово и Метохију, сарађивао са *Политиком* у којој је афирмисао свој путопис (Божовић 2006: 1-17).
- 10 Један од најзначајних културних радника о чијој биографији се може наћи много тога био је Бранислав Нушић који је поред тога што је био писац, био и етнолог и фолклориста, а био је и политички активан и веома битна личност у Старој Србији (Нушић 2007: 299–308; Нушић 2009; Васић 2011: 249–254; Васић 2009: 289–299).
- 11 Петар Костић, сенатор, просветни и национални радник, историчар, рођен је 12. јула 1852. у Призрену. Након два разреда средње школе у Призрену, уз помоћ добротвора Симе Игуманова, 1869. уписао је београдску богословију коју је завршио 1873. Након завршене школе био је постављен за наставника Призренске богословије, а 1879. постао је њен управитељ. Након тога, отворио је гимназију у Солуну као приватну на своје име и 1894. био је њен директор. 1898. премештен је за референта основне наставе при митрополији у Скопљу, а 1901. постао је секретар Рашко-призренске митрополије. За време Првог светског рата био је у бугарском ропству. Након ослобођења, постављен је 1919. за титуларног професора Призренске богословије. Био је пензионисан као начелник Министарства финансија указом од 2. октобра 1922. Под псеудонимом Величко Трпић објавио је критику на путопис Милоша Милојевића 1889. Објавио је расправе о

ШТАМПА И МЕДИЈСКА КУЛТУРА

Велики напредак у култури и просвети српског становништва на Косову и Метохији десио се у другој половини 19. века. Оснивале су се школе, књижаре, удружења, Српска богословија у Призрену и др. Тада почиње и развој српске штампе. Вилајетска штампарија основана је 1871. у Призрену. Значајни људи за њено оснивање били су руски конзул Иван Степанович Јастребов, као и ректор Богословије Илија Ставрић. У овој штампарији штампан је лист „Призрен“ на турском и српском језику. Уредник је био Илија Ставрић, а преводилац Тодор П. Станковић. Лист „Призрен“ престао је да излази крајем 1874 (Станковић 1883: 309-315; Станковић 1910). Када је ново седиште Косовског вилајета постала Приштина, штампарија је пренета у овај град. Лист који је онда излазио на турском језику звао се „Косово“, а од 1884-1886 излазио је и на српском језику. Уредник је био Петар Симоновић, а касније се као уредник помињао Михаило Ђорђевић. О првим српским листовима писали су Тодор Станковић, Петар Костић (1929; 1933), Јован Хаџи Васиљевић 1930: 554-555), Петар Митропан (1932; 1933; 1934), Исмаил Ерен (1968: 171-184), Хасан Калеша (1969: 223-229), Константин Костић (1971), Векослав Станковић (1991) и други.

Након Балканских и Првог светског рата, културни и просветни живот наставља да се развија. Главни центар југа било је Скопље, где је излазило стотину периодичних публикација (Филић 1995: 10-11). О штампи на Косову и Метохији у периоду између два рата писали су Миодраг Николић (1975: 102-121), затим Константин Костић (1977:183-184), као и Милорад Филић (1955). Такође, писао је Петар Митропан (1937), као и Вук Драговић (1956).

Од нивоа писмености и просвећености зависила је судбина штампе која је излазила на Косову и Метохији. Адам Прибићевић је забележио да је у ходнику општине у Вучитрну био на зиду причвршћен ред рафова за писма и новине, при чему је свако село имало свој фах. Међутим, с обзиром на недостатак контроле, људи су узимали туђа писма и отварали, а новине су користили за умотавање, потпаљивање и завијање дувана у цигарете. Такође, полиција је са неповерењем гледала у сељаке који су читали (Прибићевић 1996: 225-226).

Косовска Митровица је била најразвијенији градски, културни, привредни центар на Косову и Метохији. Већ је и Бранислав Нушић приметио да је

манастиру Св. Марка код Призрена, о манастиру Војсловици, о призренском друштву Св. Сава, о Николи Мисулину, о призренским добротворима, о руским конзулима у Призрену, о Сими Игуманову, о турским пашама у Призрену, а многи његови мањи или већи чланци штампани су у часописима или годишњацима *Брајтсјиво*, *Годишњица Н. Чујића*, *Просветни гласник*, *Јужни џејле*, *Јужна Србија*, *Гласник Скојској научној друштва*, *Сјоменик Академије наука* и др. Његови радови су од важности за историјат Призрена и Јужне Србије. Објавио је „Црквено просветни живот Срба у Призрену“ и „Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и околини у 19. и почетком 20. века“. Умро је 13. јула 1934. (*Варгас*, 14.07.1934, 1; *Сјенографске белешке Сенаја*, 13. јул 1934, XXVIII редовни састанак: 1-2).

у Митровици „свако видео варош будућности” (Нушић 2007: 92). Развијала се и индустријски, уз млин и стругару на електрични погон, али се и поред тога део митровачких кућа бавио земљорадњом нарочито баштованством (*Правда*, 03.06.1932, 2). Ребека Вест је описивала овај град „поносан као Битол” (Вест 2000: 690). У Митровици се водила планска и смишљена политика о изградњи, улепшавању и чистоћи града, уређивале су се и калдрмисале улице, подизале нове зграде, школа, гимназија и болница. Град је имао два водовода, бунаре и изворе, који су снабдевали становништво добром пијаћом водом. Имала је електрично осветљење, биоскопе, хотеле (Вукадиновић-Боговац 2001: 44; *Глас са Звечана*, 19.09.1934). Ту су била основана и радила су многа удружења, друштва, хуманитарни фондови: Соколско друштво (1928), Народна одбрана (1926), Срески одбор Црвеног крста (1933), Среско учитељско друштво (1923), Певачко друштво „Нушић” (1931), Удружење резервних официра и ратника (1919), Женска подружина (1921), Друштво Кнегиње Љубице (1921), Клуб мераклија (1927), Управа стрељачког округа (1926), Савезно ловачко удружење (1922), Југословенска национална омладина (1933), Руска колонија (1933), Кредитна задруга државних службеника (1932), Удружење трговаца (1919), Удружење занатлија (1932), Удружење угоститеља (1923), Радничка уметничка група Абрашевић (1934), Српско планинарско и туристичко друштво (1932), Спорт клуб Звечан (1923), Спорт клуб Косово (1932), Спорт клуб Трепча (1933), Музичко друштво Трепча (1934) (Славковић Мирић 2018: 394). У Косовској Митровици су била отворена три биоскопа – Јадран, Париз и Палас. Прво су то били неми филмови, а затим од 1931. тонски. Првенствено су се гледали амерички и немачки филмови, најчешће без уметничке вредности, намењени за забаву.¹² Што се тиче позоришта, први организатори позоришног рада били су ученици и наставници гимназије у Косовској Митровици. Оснивана су дилетантска позоришта, а избор комада диктирала је способност извођача, редитељ, сала и публика која је желела забаву, а не уметнички доживљај текста. Самим тим су се прве на репертоару нашле комедије, пре свега Бранислава Нушића.¹³ С обзиром на то

12 Први филм је приказан у хотелу Јадран 1928. У почетку су то били неми филмови али су ускоро стигле апаратуре са целулоидним тракама на којима су били забележени музика и говор. Први тонски филм приказан је 1931. („Парамунтова љубавна парада”), а затим 1934. први тонски филм у домаћој производњи „Ој летни, Сиви Соколе”, а те године приказан је и филм „Погреб Блаженопоч. Краља Александра I Ујединитеља” (*Косовска Митровица и околина*, 173; *Косовске новине*, 26. фебруар 1937, бр.7). Филм су поред великог броја грађана и војника, видели и ђаци основне школе и гимназије. Све филмске пројекције приказиване су пред пуним салама. „Јадран” је имао 150 седишта, „Палас” 200, „Париз” 100. Репертоар и рекламе давани су у локалним листовима. Представе су даване четири пута недељно, а по потреби и два-три пута дневно. Примат су имали амерички и немачки филмови, а затим чехословачки, француски и руски. Давани су гангстерски, каубојски, и филмови са сензационално-авантуристичком садржином. Највећи број ових филмова није имало уметничку вредност, али су се власници биоскопа трудили да се прилагоде укусу широке публике. Ученицима су даване пригодне и повремене представе који би могли имати васпитни и културни утицај (Вукадиновић, Боговац 2001: 194–195).

13 Прво су позоришне дружине радиле без помоћи државе и без адекватних просторија за рад, да би се затим представе одигравале у салама хотела. При Народној одбрани у

да је Косовска Митровица била најразвијени град на Косову и Метохији, култура штампе је овде била на вишем нивоу у односу на остале градове.

Листови су излазили у Косовској Митровици, Приштини и Пећи, а часописи само у Косовској Митровици. Неки су трајали по неколико месеци до годину дана а неки дуже, у зависности од продаје. Већина листова је кратко излазила: *Освић* у 9 бројева (1937), *Збор са Косова* (током 1940), а лист *Метохизија* (1941) је после трећег броја престао да излази. Најдуже је излазио лист *Косовске новине* од 1935 до 1941. Према истраживању Милорада Филића, два листа *Дрндало* и *Глас Јуџа* не знамо да ли су излазили. Лист *Призрен* је помињан у литератури али није пронађен. Уређивао га је Милан Чемериќић, који је био један од уредника листа *Глас народа* (Скопље, 1914), а од 1922. са Глишом Елезовићем уређивао је часопис *Јужна Србија*. Ипак, према истраживању Милорада Филића, нема конкретних доказа да је излазио (1995: 13-14). Лист *Светла Грачаница Косово* или *Манастир Грачаница* је према истраживању Милорада Филића сигурно излазио у три броја 1919. године, а уредник је био архимандрит манастира Севастијан Дабовић (1995: 15).

Средства за издржавање штампе су највише долазила од реклама које су брижљиво припремане и солидно графички обликоване (риме и песме). Сви листови су доста пажње поклањали питањима просвете и културе, а било је и преношења односно прештампавања текстова из великих листова или часописа. Готово ниједан није имао професионалне новинаре. Текстови су били ретко потписивани или су били под псеудонимом. Листови и часописи служили су за удруживање интелектуалаца и других који су изражавали спремност за стваралаштво. Уредништво је чинила интелигенција – адвокати, професори, судије, лекари, учитељи, студенти и ђаци. Није било посебних издавачких кућа, већ је рад појединаца удруживан са радом књижара и штампарија.

За штампану реч од великог значаја биле су штампарије. На Косову и Метохији од 1911 до 1921. била је једна, од 1921 до 1925. биле су две (без штампарије „Српско Косово” у Косовској Митровици која је радила само неколико месеци), а од 1925 до 1930. радиле су четири штампарије. Нарочито је велики број штампарија био од 1930 до 1941. када је радило њих 9 (Филић 1996: 17). Приштина је имала три штампарије, Пећ и Призрен по једну, а Косовска Митровица четири.

У Косовској Митровици била је основана прва прва српска штампарија власника Станојла Димитријевића, који је своју намеру да оснује штампарију објавио у листу *Српско Косово*, па је уз помоћ претплатника и других читаоца успео да сакупи новац и набави штампарију. Ипак ова

Косовској Митровици била је формирана позоришна секција „Звечан”. Радничко културно уметничко друштво „Абрашевић” имало је своју позоришну дружину, која је прве представе изводила пред радницима у Старом тргу и Првом тунелу. Позоришну секцију имао је и фудбалски клуб Звечан. Почетком 1937. било је, на иницијативу културних радника Павлимира Глигоријевића, Милована Вуксановића и Риста Дургутовића, основано самостално позоришно удружење под именом „Божур са Косова”. На репертоару су биле Нушићеве и Стеријине комедије, а гостовали су у Приштини, Вучитрну, Пећи, Новом Пазару и Урошевцу (Вукадиновић, Богавац 2001: 182–184).

штампарија је радила само четири месеца, због недостатка финансија, па ју је Димитријевић продао и прешао у Скопље где је наставио културну делатност (Филић 2019: 253-254).

У Косовској Митровици је постојала електронска штампарија, док су у другим крајевима јужне Србије постојале оне са ручним слогом. Електрична штампарија „Нови свет”, која је такође била књиговезница и печаторезница, штампала је 5 листова и 2 часописа (између осталих и *Косовске новине*, *Глас са Звечана*, *Божур са Косова*, *Збор са Косова*). Власник је био Благоје Ђорђевић (Филић-Вукадиновић 1994: 144-163). Он је био пореклом из Лесковца, али је живео у Брању. У штампарији је радио са својим старијим братом Војиславом. Према истраживању Милорада Филића, ова штампарија је отпочела са радом 1929, али је регистрована 1932. Носила је име Благојевог сина, Светозара Ђорђевића, који је страдао у немачком логору Матхаузену. Благоје Ђорђевић је након рата наставио рад у штампарији и после национализације све до пензионисања. У овој штампарији штампане су књиге, новине, школски извештаји, разне врсте календара, писма, коверте, позивнице, визит-карте, плакате, читуље, формулари и др (Филић 2019: 254-255). Штампарија „Нови свет” била је веома успешна у свом раду, јер је власник био предузимљив и постао је јак конкурент штампарија у Косовској Митровици и у другим градовима Косова и Метохије. Такође, технички је била веома добро опремљена (Филић-Вукадиновић 1994: 153-154).

Електрична штампарија „Ибар” у Косовској Митровици била је отворена 1937, а власник је био Ђорђе Гавриловић, који је до краја 1936. био сувласник штампарије „Нови свет”. У овој штампарији штампани су неки бројеви часописа *Божур са Косова* као и књига *Сјоменица Божура са Косова: њо нашим славним сџаринама* Павлимира Т. Глиговића (Косовска Митровица, 1939) (Филић 2019: 255).

Власник штампарије „Победа” у Косовској Митровици био је Лазар Јосимовић, власник листа *Јужна Трибуна*. Ова штампарија је пре тога радила у Илоку, али је пресељена у Косовску Митровицу. Кратко је радила, и 1937. Јосимовић се преселио у Београд где је однео и своје машине за штампање (Вукадиновић, Богавац 2001: 205–209, 213–216; Филић 2019: 255).¹⁴

У Пећи је била штампарија и књиговезница „Дукађин” (Филић 1995: 17). Милорад Филић у свом истраживању наводи да је власник ове штампарије био Максим Петровић, рођен 1892. у Пећи (отац Петар и мајка Аница). Он је завршио српску гимназију у Скопљу, да би затим уписао Правни факултет у Београду. Први светски рат прекинуо га је студирању, па је као добровољац био учесник рата и носилац Албанске споменице. Предавао је математику у гимназији у Призрену и радио у породичној штампарији „Дукађин” у Призрену и Пећи, а након поделе браће, њему је припала штампарија. Максим Петровић је погинуо приликом бомбардовања Пећи у лето 1944. Штампарија је била национализована након Другог светског рата (Филић 2019: 251-252).

14 AJ, 38-64-169, Штампа у Вардарској бановини.

У Приштини је била штампарија и књиговезница „Косово” (Филић 1993: 147-163). Њен власник био је Јован Т. Костић (1891-1967), син Трајка Костића, угледног човека из Приштине и пријатеља Бранислава Нушића. Костић је од 1912. био власник књижаре у Приштини, заједно са зетом Бором Топаловићем, а у Подујеву са Марком Андрићем. У Вршцу је 1921. купио половну штампарију, у којој је штампао новине *Косовски њасник* и *Косово*, књиге, брошуре, идр. Јован Костић био је члан многих удружења, члан Соколског друштва, члан управе Трговачко-индустријске коморе у Скопљу за Косовски округ, у Подбору Удружења Албанске споменице, члан Одбора за народно просвећивање на Косову, председник Певачког друштва Косово, продавац *Полиџике* од 1912. на Косову, носилац Албанске споменице. У његовој штампарији штампани су неки бројеви листа *Глас са Звечана*, као и лист *Косовски њасник* (Филић 1993: 147-154; Филић 2019: 252).

У Приштини је тридесетих година 20. века радила неко време и штампарија у власништву Војислава Ц. Галића, који је био пореклом из Средске код Призрена, а живео је и у Скопљу (Филић 1994).

У Приштини је била и штампарија „Слога” при крају четврте деценије 20. века. Њен власник био је Живојин К. Поповић. Био је рођен 1910. у Косовској Митровици, а неко време живео је у Подујеву. Ван Приштине је завршио штампарски занат, а повремено је радио и у штампарији Јована Т. Костића, да би 1938. отворио своју штампарију. У овој штампарији су штампане позивнице, читуље, коверте, визит карте, плакати и др. Штампарија је престала са радом 1943. када је продата према истраживању Филића, „једном Турчину” и када се одселио за Крагујевац. Након завршетка рата, Поповић се вратио у Приштину, преузео штампарију и радио је све до национализације. Умро је у Приштини 1983 (Филић 1994: 10).

У Косовској Митровици је излазило 6 листова, 2 часописа и многе публикације. *Глас са Звечана*: омладински национални просветни лист је излазио једанпут недељно од 1933, а уредник је био Драгослав В. Милојевић. У *Варгату* је истицано да је излазак првог броја био „крупан датум у историји Косова, јер је уредник истицао да неће бити ничија прђија”. Доносио је кратке вести из свих области живота, било је прилога који су се односили на локалну средину, прилога из историје, биографије, етнографије, књижевности. (Драговић 1956: 179; *Варгат*, 04.01.1934: 16). Излазио је до 1935. Привремено је престао да излази од 7. априла до 1. јула 1934. због неспоразума редакције и власника штампарије „Нови свет” Благоја Ђорђевића у Косовској Митровици (Филић 1995: 22). Може се наћи у библиотеци Матице српске у Новом Саду (год.1, св.1-2 (1933)).

Збор са Косова излазио је једанпут месечно од 1940. *Збор са Косова* (власник и издавач Тодор Шпановић) био је гласило југословенског народног покрета Збор (Драговић 1956: 180). Од бр. 6/7 (1940) власник за месну организацију Ј.Н.П. „Збор” и одговорни уредник био је Стеван Илић (Филић 1995: 23). Може се наћи у библиотеци Матице српске у Новом Саду.

Јужна звезда: независни недељни листи излазио је недељно, а власник и одговорни уредник био је Ананије Ђ. Вујошевић. Први број изашао је 2. новембра 1938 у Пећи. Штампан је у Скопљу у штампарији Графичко издавачко предузеће „Крајничанац” (Филић 1995: 23). Ниједна библиотека нема примерак ове грађе.

Косовске новине биле су најпознатије гласило између два светска рата. Излазиле су суботом, штампане ћирилицом, прво на четири а затим на осам страна. Први број је изашао 1. децембра 1935 и излазио је до 1941. Лист је имао добро организовану редакцију (Сима Карамарковић, Владимир Перекрестенко, Војислав Дабовић, Никола Вукашиновић, Мустафа Алијевић) и финансирао се од продаје и реклама. Био је грађански лист, који је коментарисао дешавања у земљи и у спољној политици, збивања из културе и просвете, спорта, давао најаве биоскопских представа, честитке и рекламе. Имао је и сатиричну рубрику „Рекла-казала” и фељтоне. Доста простора било је посвећено селу (рубрика „Наше село”), а оглашавали су се дописници из свих крајева Косова и Метохије (Вукадиновић-Боговац 2001: 230-232; Драговић 1956: 182). Излазиле су у тиражу од 1000 примерака (*Годишњак шtamпе Краљевине Југославије* 1937: 16). Може се наћи у Народној библиотеци Србије у Београду (год.3, св.7 (1937)) и у библиотеци Матице српске у Новом Саду (год.4, св.1 (1937)).

Часопис *Српско Косово: листи за српску омладину* био је први национални и књижевни часопис између два светска рата на Косову и Метохији.¹⁵ Излазио је од 1920. до 1934 (у Косовској Митровици до 1924, а затим у Скопљу), када је престао да постоји због недовољно финансијских средстава. Оснивач и уредник био је Станојло П. Димитријевић, познати културни радник, публициста и књижевник. Часопис *Српско Косово* био је прва публикација намењена омладини и народном просвећивању, а сарадници часописа су

15 Од бр. 1 (1921) издавач се сели у Косовску Митровицу, покушава да купи штампарију, али је *Српско Косово* до задњег броја штампано у Скопљу. Прекид у издажењу био је од бр. 5 (1922) до бр. 1 (1923), због повратка Турака у Европу и њихове победе над Грцима уз помоћ са стране (Види бр. 8/1923, стр. 13) Бр. 13 (1923) Свечани број На Видовдан; бр. 14 (1923) Карађорђу уместо стогодишњице посвећен; бр. 21/22 (1923) посвећен Станојлу Димитријевићу, уреднику, поводом 30-годишњице рада; бр. 19 (1924) посвећен устолочењу патријарха Димитрија у Пећи; бр. 22 (1924) посвећен Дану трезвости; бр. 10 (1926) Светозару Милетићу на дан рођења; бр. 21 (1926) Чехословачкој на дан осмогодишње самосталности; бр. 14 (1927) посвећен десетогодишњици Топличког устанка; бр. 24 (1927) Николи Пашићу; бр. 6 (1928) посвећујемо сени Велимира А. Прелића пале жртве за отаџбину; бр. 14 (1928) посвећен 10-годишњици смрти цара Николе II Романова; бр. 23 (1928) десетогодишњици уједињења Јужних Словена; бр. 20 (1929) посвећен сараднику Николи Дошеновићу песнику народном; бр. 22 (1929) свечаном откривању споменика Краљу Петру у Босанској Крупи; бројеви 15/16-17/18 (1931) посвећени Краљу Петру о десетогодишњици од смрти; бр. 13/14 (1932) у славу неумрлог Вожда Карађорђа 1762-1817; бр. 21/22 (1932) ослобођењу Косова; бр. 23/24 (1932) дану уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у Краљевину Југославију; бр. 13/24 (1933) уреднику *Српској Косова* Станојлу Димитријевићу; бр. 1/24 (1934) Споменица краљу Александру I. Годишта повезана у томове садрже спискове сарадника и чланова фонда за одржавање гласила; доноси фотографије легатора, добротвора и имена приложника.

били из разних средина и занимања, љубитељи писаних речи свих струка. Објављивао је лирске и епске песме, а посебна улога била је посвећена народној књижевности и етнографији. У уводу је истицано да „на млађима свет остаје”, па је окупљао сараднике разних профила најчешће неафирмисане. Објављивао је песме, драмске прилоге, приче, путописе, репортаже, књижевне критике, прилоге из историје пре свега ратова 1912–1918, историје књижевности, значајних датума из историје, културе, биографије великана и добротвора часописа. Било је критика да је није довољно модеран у језику и стилу и да није довољно књижеван. Лист је излазио у 16.000 примерака и главни уредник је инсистирао на финансијској помоћи коју је тражио од владе Милана Стојадиновића (Вукадиновић, Богавац 2001: 216).¹⁶ Финансијски су овај лист помагали и угледни људи тога времена. Краљ Петар је претплатио четири најсиромашнија ученика на овај лист. Никола Пашић, Михаило Пупин, Друштво кнегиње Љубице, Николај Велимировић, војвода Степа Степановић слали су новчану помоћ за опстанак овог листа (Филић-Вукадиновић 1994: 145). Може се наћи у Библиотеци Матице Српске, у Народној библиотеци Вук Караџић у Крагујевцу, Народној библиотеци Радоје Домановић у Лесковцу, Народној библиотеци Илија М. Петровић у Пожаревцу, Библиотеци Српске патријаршије у Београду, Народној библиотеци у Ужицу, Архиву Југославије у Београду, Народној библиотеци у Пећинцима, Народној библиотеци Србије у Београду и Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” у Београду.

Часопис *Божур са Косова: омладински национално-просветни лист* (1934–1938) је, као настављач делатности листа *Српско Косово*, такође посебну пажњу усмерио на очување усменог народног стваралаштва. Излазио је месечно, а потом 1938. недељно. Био је књижевни часопис, објављивао је прилоге из књижевности, науке и друштвеног живота а нарочиту пажњу је посветио очувању усменог народног стваралаштва. Уредник је био Павлимир Глиговић, културни радник и књижевник. Одговорни уредник био је Ристо Дургутовић, а технички Филип Ђукановић. Имао је недостатке финансија, па је излазио на неколико месеци у више спојених бројева. Лист није био локалног карактера, било је сарадника из свих слојева и крајева; сарадници нису добијали хонораре. Истицало се да је овај часопис „насушна потреба југа”, да је генерација најмлађих проговорила кроз њега, а у поднаславу је стајало „Напред нацијо!” (*Божур са Косова*, фебруар, март 1935, бр. 6 и 7; Вукадиновић-Богавац 2001: 230–232). Циљ часописа је да подиже културу Косова оригиналним радовима и прилозима из савременог живота (Филић 1995: 21–22; Богавац 1993; Богавац 1994).¹⁷

16 АЈ, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-74-142, Уредник *Српској Косова* председнику владе, 19. март 1938. Према истраживању Милорада Филића први број *Српској Косова* (1920) штампан је у 300 примерака, а 1922. достиже тираж од 10000 примерака. Од броја 14 (1933) тираж је растао, 1924. штампан је у 86.000 примерака, 1925. у 114.000 примерака, а 1927 288.000 примерака (Филић 1995: 17).

17 У Народној библиотеци Србије у Београду се налазе бројеви 1-2 (1934), 6 и 7 (1935) и књига 9, св. 10, год.3 октобар број 26 (1936). Бројеве 3,4 (1934) имао је Архив Косова и Метохије, а у библиотеци Милорада Филића су 1,2 (1934), 5,6-7 (1935) и јубиларна књига,

Лист *Јужна трибуна* био је прво део *Божура са Косова* (1935–1936), а бавио се друштвеним питањима, културом, политиком и књижевношћу. Власник је био Лазар Ђ. Јоксимовић, а главни уредник био је Павлимир Глиговић, а затим Илија Вукићевић. Овај лист био је „Трибуна свих и свакога”. Служи као регистар стваралачких и неопходних запажања. Такође „утолико је независна што ће се освртати на проучавања општих друштвених и политичких проблема потпуно објективно и непристрасно, као регистар стваралачких чињеница и неопходних запажања, уколико би могла послужити нечему бољем” (Филић 1995:12). Овај лист одбијао је помоћ странака посебно из редова комуниста. Лист је излазио са прекидима јер није било довољно финансија, а било је планирано једном недељно. Штампан је на оба писма за разлику од осталих који су били на ћирилици (Вукадиновић, Богавац 2001: 232–234; Драговић 1956: 181; Кисић, Булатовић 1996: 309; Филић 1995: 12, 23-24.). Ниједна библиотека нема примерак ове грађе, мада Милорад Филић наводи да се може наћи у Свеучилишној библиотеци у Загребу (1995: 24).

Освиј: лист за културна, просветна и социјална питања је почео да излази као настављач *Јужне трибуне*, 1937, и био је недељни лист. Први уредник био је Павлимир Глиговић, а затим Миодраг Лазаревић. Од броја 3 власник је био Редакциони одбор, од броја 1 до 8 Живојин Николић. Представљало је „крупан догађаја у револуционарном радничком покрету”. Доносио је вести из земље и света и коментарисао политичке догађаје, критички се односио према општинским властима, корупцији, писао о култури и спорту. Читаоцима је сметало што је био мало везан за средину у којој је излазио. Штампан је у 1.500 примерака, а сви послови су рађени добровољно без плаћања. Био је забрањен после деветог броја (*Косовска Мишровица и околина* 1979: 174-176; Вукадиновић, Богавац 2001: 234–236; Филић 1995:26). Ниједна библиотека нема примерак ове грађе.

Метехија: независан њовремени информативни лист, власник и одговорни уредник био је Ананије Ђ. Урошевић. Излазио је у Пећи, а штампало га је Графичко Издавачко предузеће „Крајничанац” из Скопља. Излазио је 1941 (бр.1-3). Према информацијама Милорада Филића може се наћи у Свеучилишној библиотеци у Загребу (1995: 26).

Уредници и сарадници ових наведених часописа били су значајни културни радници тог времена. То су били Илија Ставрић, Петар Симоновић, Никодим Савић, Петар Костић, Стојан Капетановић, Милан Чемерићић, Трајко Костић, Стојан Зафировић, Севастијан Дабовић, Станојло Димитријевић, Павлимир Глиговић, Владимир Перекрестенко, Симеун Карамарковић, Милош П. Драговић, Ананије Ђ. Вујошевић, Драгослав В. Милојевић,

књига 8, год.2 април-децембар бр. 8-16, год.3 јануар-септембар бр.17-25 (1936). Неке бројеве поседовао је и некадашњи сарадник тог листа Мирослав Живковић, а Милорад Филић наводи да се према ”Грађи за библиографију југословенске периодике” поједини бројеви налазе и у Свеучилишној библиотеци у Загребу (Филић 1995: 21-22). Такође, може се наћи у Универзитетској библиотеци ”Светозар Марковић” у Београду број 6-7 (1935), као и у библиотеци Матице Српске у Новом Саду (бр.2 (1934) и број 5 (1935)).

Милош Радоњић, Глигорије Шотић и др. Штампа је доносила вести о животу на Косову и Метохији, али у целој земљи и свету. Управо је зато важно да се штампа као историјски извор чува и користи јер је веома драгоцену за истраживање свакодневнице живота.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Југославије, Београд: Фонд 38, Милан Стојадиновић; Фонд 38, Централни Пресбиро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије; Фонд 66, Министарство просвете Краљевине Југославије
- „Закон о називу и подели краљевине на управна подручја”, *Збирка Службеног гласника*, св. XXXVI, Split 1929, 4–5.
- „Уредба о подели земље на области”, *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 92, 28. април 1922, 1–2.
- Авамовски 1992: Живко Аврамовски. „Границе Краљевине СХС са Албанијом”. *Историја 20. века* 1-2/1992, 35-51.
- Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834-1954*. 1955. Београд: Завод за статистику НР Србије.
- Бабовић Распоповић 2002: Сенка Бабовић Распоповић. *Културна историја у Зетској бановини: 1921-1941*. Подгорица: Историјски институт Црне Горе: САНУС.
- Базић 2009: Мирјана Базић. „Средњошколски систем образовања у Косовској Митровици 1919–1933”. *Баштина* 27/2009, 163–175.
- Батаковић 2006: Душан Батаковић. *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*. Београд: Чигоја штампа.
- Богавац 1993: Милован Богавец. „Културни посленик, публициста и књижевник Павлимир Т. Глиговић”: фелтон *Јединство*, Приштина, од 13 до 23. јула 1993.
- Богавац 1994: Милован Богавец. „Српско Косово и Божур са Косова”, *Јединство*, Приштина, 16-17. јул 1994.
- Богавац-Ћетковић 2018: Милован Ј. Богавец-Драгослав С. Ћетковић. *Срби на Косову и Метохији у 19. и 20. веку који су живошом и радом значајно обележили време у коме су живели*. Београд: Обележја плус.
- Богдановић 2006: Димитрије Богдановић. *Књига о Косову*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Божовић 2006: Григорије Божовић. *Слике Косова и Метохије: историјски и рејоршаже*. Приштина: НУБ „Иво Андрић”.
- Бонцић 2009: Драгомир Бонцић. „Учитељи у мултиетничким срединама: пример Косова и Метохије 1945/50”, *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII – XX век)*, Сомбор.
- Васић 2009: Ненад Васић. „Бранислав Ђ. Нушић – конзул и културни дипломата у Приштини”. *Баштина*, бр. 26, 289–299.
- Васић 2011: Ненад Васић. „Одабрана привредна запажања – Бранислав Ђ. Нушић о Косову”. *Баштина*, бр. 30, 249–254.
- Вест 2000: Ребека Вест. *Црно јајње и сиви соко: иштовање кроз Југославију*. Београд: Холдинг компанија БИГЗ.
- Вукадиновић, Богавец 2001: Зоран Вукадиновић, Милован Ј. Богавец. *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836-1941*. Приштина: Институт за српску културу; Pristina: Institute of Serbian Culture; Призрен: Учитељски факултет.

- Димић 1997: Љубодраг Димић. *Културна историја у Краљевини Југославији 1918-1941. део 2, Школа и црква*. Београд: Стубови културе.
- Димић 1997а: Љубодраг Димић. *Културна историја у Краљевини Југославији 1918-1941. део 3, Политика и стваралаштво*. Београд: Стубови културе.
- Димић 2001: Љубодраг Димић. *Историја српске државности. Књига 3. Србија у Југославији*. Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак у Новом Саду: Беседа: Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа.
- Драговић 1956: Вук Драговић. *Српска штампа између два рата. 1, Основа за библиографију српске историје: 1915-1945*. Београд: Српска академија наука.
- Ерен 1968: Исмаил Ерен. „Штампариа Косовског вилајета”. *Gjurmite albanologjike*, бр.1, 171-184.
- Исић 2002: Момчило Исић. *Основно школство у Србији:1918-1941*, књ. 1. Подгорица: Историјски институт Црне Горе: САНУС.
- Јагодић 2010: Милош Јагодић. *Уређење ослобођених области Србије 1912-1914: правни оквир*. Београд: Историјски институт.
- Јовичић 1991: Милош Јовичић. „Уставноправни положај припадника албанске националности”. *Срби и Албанци у 20. веку*. Зборник радова. Ур. Андреј Митровић. Београд: САНУ, 139-144.
- Калеси 1969. Хасан Калеси. „Прве српско-турске штампарије и почети штампе на Косову”. *Почеци штампе југословенских народа*, ур. Мило Поповић. Београд: Југословенски институт за новинарство, 223-229.
- Кисић, Булатовић 1996: Милица Кисић, Бранка Булатовић. *Српска штампа: 1768-1995.: историјско-библиографски преглед. Штампа и српско друштво 19. и 20. века*. Београд: Медија центар.
- Косовска Митровица и околина*. 1979. Приштина: Институт за историју Косова; Београд: Институт за савремену историју; Косовска Митровица: Одбор за издавање монографија.
- Костић 1929: Петар Костић. „Призренски мутесарифи и валије у 18 и 19. веку”, *Гласник Скопској научној друштва* 5, Скопље: б.и, 162-163.
- Костић 1933: Петар Костић. *Просветно-културни животи православних Срба у Призрену и његовој околини у 19 и почетком 20. века*, Скопље: Скупштина општине Призрен.
- Костић 1971: Константин Костић. „Сто година српске штампе на Косову”. *Политика*. 21. јул.
- Костић 1977: Константин Костић. „Грађа која чека”. *Чланци и студије из књижевности*, Приштина: Јединство, 183-184.
- Митровић 1991: Андреј Митровић. „Албанци у политици Аустро-Угарске према Србији 1914-1918”. *Срби и Албанци у 20. веку*. Зборник радова. Ур. Андреј Митровић. Београд: САНУ, 79-104.
- Митропан 1932: Петар Митропан. „Наша штампа на југу”, *Јужни преглед*, бр. 5, 218-224.
- Митропан 1933: Петар Митропан. *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Македонији 1871-1912*. Скопље: Штампариа Јужна Србија.
- Митропан 1934: Петар Митропан. „Прилог за историју штампе у Старој Србији и Македонији”. *Јужни преглед*, бр. 2, 77-82.
- Митропан 1937: Петар Митропан. „Штампа Јужне Србије”. *Споменица двадесетипетојодишњице Јужне Србије: 1912-1937*. Ур. Алекса Јовановић, Скопље: б.и, 887-905.

- Николић 1975: Миодраг Николић. „Прилог за историју настанка и развоја штампе на Косову”. *Обележја* 3/1975, 102-121.
- Нушић 2007: Бранислав Нушић. *Косово: опис земље и народа*. Приштина: Панорама.
- Нушић 2009: Бранислав Нушић. *Аутиобиографија*. Сопот: Ризница.
- Основни сџајшћички појаци о развоју и сџању школства у Федеративној Народној Рейублици Југославији: докуменџација уз Декларацију о сџстему образовања и васџићања у ФНРЈ* 1957: Београд: Савезна Народна Скупштина, Комисија за реформу школства одбора за просвету.
- Пејић 1999: Ранко Пејић. „Школство у Југославији 1918-1985.” *Југословенска држава 1918-1998*. Зборник радова. Ур. Ђорђе О. Пиљевић. Београд: Институт за савремену историју; Институт за новију историју Србије; Војноисторијски институт; Подгорица: Историјски институт Црне Горе (Београд: Култура), 585-593.
- Петрановић, Зечевић 1987: Бранко Петрановић, Миодраг Зечевић, *Југословенски федерализам, идеје и сџварност, том 1: 1914-1943*. Београд: Просвета.
- Прибићевић 1996: Адам Прибићевић. *Од јосџодина до сељака*. Загреб: Српско друштво просвјета.
- Симић 2007: Бојан Симић. *Пројатанда Милана Сџојадиновића*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Славковић Мирић 2018: Божица Славковић Мирић. *Политичке, економске и културне пролике на Косову и Метохији 1929-1941*. Београд: ИП Просвета: ИП Принцип.
- Станковић 1883: Тодор Станковић. „Како се године 1871. у призрену основао турско-српски лист ”Призрен”, *Годишњица Николе Чуића*, 13, 309-315.
- Станковић 1910: Тодор Станковић. *Путне белешке по Сџарој Србији: 1871-1898*. Београд: Ганеша клуб.
- Станковић 1991: Векослав Станковић. „Зачеци журналистике код Срба под Турцима”. *Лидер*, Приштина 25. 12. децембар.
- Тасић 2016: Радмила Тасић. „Тематска разноврсност омладинске периодике у Крајевини Југославији”. *Библиоџекар* 1-2, 135-147.
- Урошевић 2009: Атанасије Урошевић. *О Косову: прагови, насеља и друшћ анџро-џоџографски сџиси*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић”.
- Филић 1993: Милорад Филић. „Штампарија Јована Т. Костића у Приштини”. *Сџремљења: часопис за књижевност, уметност и културу*, год. 33, бр. 9/10, 147-163.
- Филић 1994: Милорад Филић. „Жижа културне делатности: Штампарија Војислава Ц. Галића и Живојина К. Поповића између два рата у Приштини”. *Јединство*, 14-15. мај 1994.
- Филић 1995: Милорад Филић. *Српска шџампа на Косову и Метохији: (1871-1941): праћа за историју и библиографију*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека; Ѓилане: Књижара „Свети Сава”.
- Филић 1996: Милорад Филић. *Издавачка делатност Срба на Косову и Метохији: (праћа за библиографију и историју књије): 1539-1941. Књ. 1*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека.
- Филић 2019: Милорад Ж. Филић. *Српска шџампана књија, периодика и шџампарије на Косову и Метохији: 1536-1941: историјски пролед и библиографија*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања.

- Филић, Вукадиновић 1994: Милорад Филић, Зоран Вукадиновић. „Српске штампарије у Косовској Митровици”. *Сиремљења: часопис за књижевност, уметност и културу*, год.34, бр.1/2, 144-163.
- Хаџи Васиљевић 1930: Јован Хаџи Васиљевић. *Скопље и његова околина*. Београд: Штампарија „Свети Сава”.
- Jugoslavija: 1918-1988: statistički godišnjak* 1989: Београд: Savezni zavod za statistiku, 1989 (Београд: Savremena administracija – „Branko Đonović“)
- Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije: redovan saziv za 1933 i 1934 godinu. Knj. 3, Od XXI do XXIX redovnog sastanka od 18 juna do 19 oktobra 1934 godine*. 1934. Београд: За Народну штампарiju Mirko Drobac.

Božica Ž. SLAVKOVIĆ MIRIĆ

NEWSPAPERS, PRESS AND MEDIA CULTURE
IN KOSOVO AND METOHIA IN THE PERIOD
BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Summary

The development of the press, which was published in Kosovo and Metohija in the period between the two world wars, depended on the enlightenment and literacy of the population. Given that there was a large number of illiterates and that students did not attend school in sufficient numbers, it is clear that the development of the press was at a low level. On the territory of Kosovo and Metohija there were a small number of cities in the true sense of the word, and the most developed economic and cultural center was Kosovska Mitrovica. It was in that city that the largest number of newspapers were published and only there were magazines printed. In addition to Kosovska Mitrovica, the papers were also published in Priština and Peć. Pristina had three printing houses, Peć and Prizren had one each, and Kosovska Mitrovica had four. In Kosovska Mitrovica there was an electronic printing press, while in other parts of southern Serbia there were those with manual typesetting. The youth were the carriers of cultural changes, so they also started the press. The press influenced the common man's acquaintance with events in the country and the world, so newspaper editors were versatile people, literarily, legally and politically educated (Dragoslav Milojević, Stanojlo Dimitrijević, Pavlimir Gligović). *Kosovske novine* was the most famous newspaper between the two world wars. The magazine *Srpsko Kosovo* was the first national and literary magazine between the two world wars in Kosovo and Metohija. After the outbreak of war, most interwar periodicals ceased publication.

Key words: Kosovo and Metohija, Culture, Media, Newspapers, Press.